

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Соціологічні студії

Науково-практичний журнал

№ 2 (7)

2015

Виходить 2 рази на рік
Заснований у липні 2012 року

Луцьк

Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки
2015

Рекомендовано до друку вченою радою Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 4 від 26.11.2015 р.)

Засновник журналу:

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13)

Редакційна колегія

- Кондратик Л. Й.** – доктор філософських наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки) (головний редактор);
Гаврилюк С. В. – доктор історичних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки);
Арцишевський Р. А. – доктор філософських наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки);
Бортніков В. І. – доктор політичних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки);
Вірна Ж. П. – доктор психологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки);
Кириленко О. М. – доктор соціологічних наук (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки);
Сокурянська Л. Г. – доктор соціологічних наук, професор (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна);
Піча В. М. – доктор соціологічних наук, професор (Національний університет «Львівська політехніка»);
Судаков В. І. – доктор соціологічних наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка);
Черниш Н. Й. – доктор соціологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка);
Титаренко Л. Г. – доктор соціологічних наук, професор (Білоруський державний університет (Білорусь));
Пал Тамаш – доктор соціологічних наук, професор (Інститут соціології Угорської академії наук (Угорщина));
Дурманенко О. О. – кандидат соціологічних наук, доцент (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки);
Сальнікова С. А. – кандидат соціологічних наук, доцент (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки) (відповідальний секретар).

Соціологічні студії : наук.-практ. журн. / уклад. Л. Й. Кондратик, С. А. Сальнікова. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – № 2 (7). – 101 с.

У журналі відображено результати теоретичних та емпіричних досліджень, методологічних розробок із соціології. Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, працівників сфери державного й соціального управління.

Статті пройшли зовнішнє та внутрішнє рецензування.

Журнал є науковим фаховим виданням України, у якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за напрямом «Соціологічні науки» (дивитися додаток до Наказу Міністерства освіти і науки України № 528).

Сайт журналу:

<http://socio-studios.eenu.edu.ua/>

© Кондратик Л. Й., Сальнікова С. А. (укладання), 2015
 © Гончарова В. О. (обкладинка), 2015
 © Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2015

Recommended for publication by the academic council of Lesya Ukrainka Eastern European National University (protocol № 4, 26.11.2015)

Founder of journal:

Lesya Ukrainka Eastern European National University (43025, Lutsk, av. Voli, 13)

Editorial board

Kondratyk L. Y. – PhD in Philosophy, professor (Lesya Ukrainka Eastern European National University) (editor-in-chief);

Gavryljuk S. V. – PhD in Historical Sciences, professor (Lesya Ukrainka Eastern European National University);

Artsyshevskiy R. A. – PhD in Philosophy, professor (Lesya Ukrainka Eastern European National University);

Bortnikov V. I. – PhD of Political Sciences, professor (Lesya Ukrainka Eastern European National University);

Virna Zh. P. – PhD in Psychology, professor (Lesya Ukrainka Eastern European National University);

Kyrylenko O. M. – PhD in Sociology (Lesya Ukrainka Eastern European National University);

Sokuryanska L. G. – PhD in Sociology, professor (V. N. Karazin Kharkiv National University);

Picha V. M. – PhD in Sociology, professor (National University «Lviv Polytechnic»);

Sudakov V. I. – PhD in Sociology, professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv);

Chernysh N. Y. – PhD in Sociology, professor (Ivan Franko National University of Lviv);

Titarenko L. G. – PhD in Sociology, professor (Belarusian State University (Belarus));

Pal Tamas – PhD in Sociology, professor (Institute of Sociology, Hungarian Academy of Sciences (Hungary));

Durmanenko A. O. – Candidate of Sociological Science, associate professor (Lesya Ukrainka Eastern European National University);

Salnikova S. A. – Candidate of Sociological Science, associate professor (Lesya Ukrainka Eastern European National University) (executive secretary).

Sociological studios : scientific-practical journal / compiling by L. Y. Kondratyk, S. A. Salnikova. – Lutsk : Lesya Ukrainka Eastern European National University, 2015. – № 2 (7). – 101 p.

Results of theoretical and empirical studies are reflected in the scientific-practical journal. This periodical is for scientists, researchers, professors, and doctoral students, and graduate students, workers in the public and social management.

The external and internal peer review of scientific articles was conducted.

The journal is a scientific professional publication of Ukraine where it is possible to publish the results of theses for obtaining an academic degree of a doctor and a candidate of science according to speciality «Sociology» (see annex to Order of Ministry of Education and Science of Ukraine, № 528).

Web site of the scientific-practical journal:
<http://socio-studios.eenu.edu.ua/>

© Kondratyk L. Y., Salnikova S. A. (compiling), 2015

© Honcharova V. O. (cover), 2015

© Lesya Ukrainka Eastern European National University, 2015

РОЗДІЛ I

Соціологія: актуальне, дискусійне

УДК 316.442

Віктор Грушко

Ієрархічність соціальних процесів та асиметрія взаємодії між ними

У роботі виокремлено головні динамічні рівні в ієрархічності процесів, з'ясувано особливості кожного з них та специфіку взаємодії між різноповерховою динамікою, виявлено фактори, які володіють здатністю односторонньо піддавати змінам інших (чи послаблювати їхню дію) й одночасно мінімально зазнавати зворотних впливів (або ж узагалі не піддаватися їм). Обґрунтовано провідну роль у суспільстві таких впливових рівнів, як несвідоме, культура, цивілізація, уявне ідеальне та виявлено пріоритетність останнього. Виявлено визначальну роль знакової системи в становленні культури й цивілізації, у побудові стратифікаційної структури суспільства та регулюванні багаторівневої соціальної динаміки.

Ключові слова: несвідоме, культура, цивілізація, соціальні утворення, ідеали, сенси життя.

Постановка наукової проблеми та її значення. Суспільство як складна система включає велику кількість різних за якістю й масштабами компонентів, які пов'язані між собою багатограними зв'язками, та одночасно перебуває під постійними зовнішніми впливами. Через велику складність такої системи просте кількісне накопичення нових даних дає змогу переважно пояснювати те, що вже відбулося, але не уможливує ефективний прогноз розвитку подій. Слабкі можливості прогнозування, які ще залишаються на сьогодні, свідчать про низький рівень розуміння соціальної дійсності та значимості здобутих фактів. Нині визріла необхідність у розробці нових моделей, теорій, підходів, що могли б більш системно розкривати механізми, які визначають суспільну реальність. Зокрема, соціальні процеси зароджуються й розвиваються на різних рівнях, а їх впливи один на одного носять переважно асиметричний характер, коли одні чинники діють більше на інші, а ті, зі свого боку, менше впливають на перших або ж узагалі односторонньо залежать від них. Ігнорування ієрархічності соціальних процесів призводить до перебільшення ролі другорядних факторів та недооцінки тих симптомів, які можуть чинити в перспективі визначальний вплив на тенденції майбутнього.

Мега статті – сегментація головних соціальних процесів; розкриття їх сутнісної природи; визначення ролі, яку вони відіграють у суспільстві; з'ясування особливостей взаємодії між ними та, нарешті, виявлення ієрархії між ними й асиметричності взаємовпливів.

Аналіз досліджень цієї проблеми. З'ясуванням того, що є визначальним у житті людей і суспільства в цілому, учені прагнули здавна. Конфуцій, Мойсей, Н. Макіавеллі, Вольтер, К. Маркс, А. Шопенгауер, З. Фрейд, М. Вебер та інші мислителі обґрунтовували різні версії щодо встановлення головних рушійних сил, що стимулюють людську діяльність. У сучасну постіндустріальну епоху, епоху боротьби за інформацію, інформаційних війн, протиборства ідеологій, яка відкрила можливості спричинити масштабніші наслідки за дію найпотужнішої техніки чи найруйнівнішої зброї, назріла необхідність, з одного боку, підсумувати аргументації видатних умів минулого, а з іншого – вийти на якісно новий рівень бачення стратегії розвитку наявних у суспільстві тенденцій. На сучасному етапі ці питання вивчали Е. Тоффлер, С. Хантінгтон, С. Каммінгс, С. Кримський, В. Катасонов, В. Ільїн та ін.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Суспільство – складна система, у якій розгортається велика кількість різних процесів, кожен із яких має свою логіку саморозвитку й взаємодії з іншими чинниками, які або ж можуть діяти в одній системі координат, або ж різних, сприяти чи протидіяти один одному. На сьогодні найчастіше звертають увагу на такі головні

сфери (точніше рівні), що визначають основи суспільної реальності, як несвідоме, культура, цивілізація, які, однак, уже потребують доповнення. Зокрема, сферу уявного ідеального переважно розглядають як складову частину понять «культура» чи «цивілізація», через що, з одного боку, у трактуванні різних учених вони подаються по-різному, а з іншого – це призводить до применшення ролі внутрішніх мотивів людей до проявів соціальної активності.

Для формування розуміння особливостей несвідомого К. Юнг і М. Еліаде пропонують скористатися міфами, які можна розглядати як своєрідні вікна в невіддану людській волі реальність, яка чинить прихований вплив на діяльність і поведінку людей та великих суспільних груп, формуючи своєрідні соціальні рефлекси [11, с. 11–61].

Культура, зі свого боку, – це світ смислів, які людина вкладає у свої творіння й дії. Культура, згідно з трактуваннями Ю. Лотмана, виступає механізмом вироблення та збереження інформації, що акумулюється в таких головних елементах культури, як модель світу, мова, цінності, норми, традиції, звичаї, обряди, герої, мистецтво, або ж уже ті усвідомлені чинники, які більш чітко зорієнтовують людей у навколишній реальності та визначають соціальні звички, що передаються з покоління в покоління.

Під терміном «цивілізація» на сьогодні переважно розуміють певну усталену форму суспільної організації в поєднанні з особливостями матеріальної й науково-технічної культури. Згідно з І. Кантом, у той час, як культура засвоюється людьми переважно через виховання, то цивілізація зорієнтована на навчання, формування вмінь і навичок. Окрім того, цивілізація зосереджує увагу на функціонуванні соціальної ієрархії, принципах її побудови й легітимізує способи просування по ній [4, с. 373–397].

Образ ідеального виступає як мрія, проект майбутнього, який спроможний суттєво ламати причинно-наслідкові процеси в суспільстві, утверджуючи якісно нові парадигми, визначаючи нові пріоритети, формуючи нові смисли, які часто жодним чином не корелюють із досвідом людей [6, с. 88, 303]. Ідеали не можна чітко виміряти чи експериментально дослідити, а лише можна вигадати, уявити. Зокрема, це стосується таких визначальних параметрів якості людського життя, як свобода, справедливість, щастя тощо. Ідеали протистоять навколишній культурно-цивілізаційній реальності, пропонуючи альтернативи. Вони формують своєрідний проект потенційної культурної реальності, постаючи орієнтиром для подальшого розвитку суспільства.

Система «несвідоме – культура – цивілізація – ідеал», очевидно, уособлює ієрархію якісно відмінних процесів, які протікають на різних рівнях: хаос інстинктивних бажань і прагнень – порядок, гармонізований ритуалом, традицією, постійним повторенням дій, дійств, ритму – порядок, в основі якого лежить творення ієрархії, де панують чіткі правила, єдиний алгоритм поведінки для всіх, хто забезпечує злагодженість суспільного механізму – хаосмос, за термінологією Ф. Гваттари, у якому співіснують, конкуруючи між собою, різні форми як індивідуальної, так і суспільної самореалізації людей та ідей, котрими вони керуються в житті.

Усвідомлені психічні фактори несвідомого постають у міфології як боги-архетипи і входять у якості формотворчих складових частин тієї чи іншої культури. Культура, зі свого боку, постає засобом протистояння природі, природному, природним інстинктам, які себе виражають через психічні фактори, що знайшли своє концентроване вираження в богах-архетипах [11, с. 38]. Оскільки межа між культурою й природою проходить усередині людини, то перша починається з табу, регламентації, обмежень щодо реалізації, насамперед, саме біологічних потреб людей, постаючи таким чином механізмом незалеження від абсолютної влади над її поведінкою богів-архетипів. Тобто культуру можна розглядати і як засіб опанування людьми силами власного несвідомого, або ж богами-архетипами, над якими люди з часом прагнуть одержати владу. Останній аспект увійшов в історію під терміном «магія» [9, с. 62–67]. Інстинктивна імпульсивність первісних людей із часом поступається місцем ритуалу як засобу загнздування архетипових природних прагнень, а хаос інстинктів – соціальній звичці, звичаю, закріпленій багатьма поколіннями традиції, порядку, який древні греки назвали космосом. Культ тілесних прагнень заміщується осмисленою діяльністю, гармонізацією багатогранного людського життя з навколишнім світом. Те, що латинський термін «культура» перекладається, як обробіток людиною землі, найімовірніше, указує на те, що на цей етап у своєму розвитку людство перейшло саме після неолітичної революції.

Культура проявляється через звичну систему реалізації людьми себе в соціумі, а існує, функціонує, розвивається в знаковій системі. Головне її призначення – нести інформацію, формувати смисли. Тому кожен знак виступає посередником між людиною та тим, що вона пізнає або ж із чим взаємодіє. Без та-

ких знаків люди максимум були б спроможні на конкретне мислення й рефлексивну поведінку [7, с. 396]. Тобто знаки відіграють роль будівельного матеріалу, із якого творяться людська думка, абстрактні образи, усвідомлений внутрішній світ людей, світ раціо, осмислені дії.

Протистояння психічного несвідомого та культури знайшло своє відображення в протиставленні таких протилежностей, як хаос (невидимий і непорядкований) та космос (видимий і впорядкований), які уособлювались, відповідно, Діонісом й Аполлоном в Античному світі, інь і ян у Китаї [5, с. 40]. Діоніс виступав богом (архетипом) простих людей та одночасно символізував владу несвідомого над ними, а Аполон – аристократії й символізував, щонайменше, незалежність від диктату несвідомих прагнень, а в соціальному житті – домінуючу роль у суспільстві. Зокрема, монархів у різних куточках світу часто ототожнювали (порівнювали) із сонячними богами (Сонцем).

Уже на цьому етапі розвитку суспільства людей зацікавила природа знаків, володіння якими відкривало можливості спочатку звільнення від тиранії несвідомого, розширення рамок особистої свободи, а згодом і одержання влади. Люди у той час намагались одержувати знання методом проведення аналогій, прагнули знайти подібності через прочитання знаків, що містяться «на поверхні» об'єктів. Імовірно, саме ці особливості знаків сформували в язичницьких культурах переконання щодо єдності свідомого й матеріального, суб'єкта та об'єкта, знаків і того, що вони позначають [5, с. 44–52]. Концентровано цей підхід знайшов своє відображення в мудрості Гермеса Трисмегіста: «що наверху, те й унизу». Звідси – упевненість древніх жреців, що знання справжніх імен богів давало їм владу над ними (світом несвідомого), а не лише над видимою реальністю. На цьому етапі набуває поширення корелятивне мислення, яке ґрунтується на уявленні про існування зв'язку між різнорідними явищами [8, с. 60–69]. Так народжувалося гадання на картах, кавовій гущі, нутрошах тварин тощо, розвивалися практики лікування на зразок акупунктури чи гомеопатії. На основі цього сформувалася віра в магічну силу знаків, слів, чисел, зображень тощо. Появу цивілізації під цим кутом зору можна розглядати як наслідок утвердження культу знаків, коли їх почали активно використовувати для утвердження панування одних людей над іншими.

Згідно із сучасним уявленням, головними ознаками появи цивілізації є виникнення поселень міського типу, монументальних будівель, писемності, інтенсивної економіки, оподаткування, зачатків науки, розвинутого мистецтва, привілейованих класів, держави [2, с. 94]. У серцевині всіх цих складників цивілізації можна виявити знаки, за посередництвом яких формується певний порядок взаємин між людьми, вибудовується ієрархія на основі їх володіння, а не родинної близькості чи симпатій-антипатій.

Порівнюючи соціуми на різних етапах розвитку, Ф. Тьонніс виявив існування природної волі, проявом якої є материнська любов, котра формує общину, де панують емоції й товариські взаємини, і раціональної (свідомої) волі, що керується поставленими цілями, яка творить складноорганізоване суспільство, де домінують прагматичний розрахунок та відносини панування.

М. Вебер виявив три основні стратифікаційні системи в суспільстві: політичну, економічну й престижну. Згідно з аргументацією вченого, політична система формується на основі володіння владою, економічна – грішми, престижна – честю та славою. Е. Тоффлер, зі свого боку, виділив три механізми досягнення влади, а саме: силу, багатство й знання. Відповідно, Ж. Атталі звернув увагу на існування трьох способів організації насильства: порядок Сили (монарх), порядок Грошей (торговець чи фінансист), порядок Сакрального (священики). Провівши кореляцію між ідеями цих учених та головними прошарками суспільства, націленими на домінування (за Платоном – воїни, трудівники, філософи; за давньоіндійською термінологією – кшатрії, вайш'ї, брахмани; за більш сучасною – військові (або ж державна бюрократія), буржуазія (економічно активний прошарок суспільства), духовенство (або ж учені)), можна виявити існування трьох головних соціальних ієрархій, кожна з яких вибудовується на основі володіння трьома видами знаків: значимістю (знаковістю) посади, грішми (символічними знаками багатства), знаннями (кількістю, якістю і системністю інформації, або ж доступом до священного).

У зв'язку з цим міста постають не лише як великі поселення людей, а як місця зосередження знаків і символів, або ж людей, які найбільше володіють ними, або ж як соціальні піраміди, вибудовані відповідно до рівня володіння ними та які вивисшуються над бідним на знаки соціальним доквіллям, утягуючи периферію в процеси, що розгортаються в них. Зі свого боку, мегаполіси підпорядковують власній динаміці менші міста, а столиці – території своїх держав [3, с. 70–91]. Очевидно, на основі подібних відкриттів Конфуцій у свій час зробив висновок, що саме знаки правлять світом.

Стає очевидним, що знаки як засіб звільнення людей від влади природної необхідності, психічних архетипових сил несвідомого, на сучасному етапі все рельєфніше проявляють свої можливості не лише у

формуванні складних форм організації суспільства, а й одночасно породжують нові форми залежностей одних людей від інших. Зокрема, представники критичної теорії виявили системні вади всеосяжної раціоналізації суспільного життя, під впливом якої люди перетворюються в легкоманіпульованих істот із механічним мисленням і поведінкою. Представник екзистенціалізму Л. Шестов розкрив механізм, за допомогою якого логічно доведені істини використовують для управління й панування. Критичні думки щодо гіперболізованої ролі інтелекту в житті людей висловлювали ще в Античні часи. Концентровано цю ідею викладено в міфі про Едіпа та Сфінкса, згідно з яким знання рятують від чудовиськ, але не від небезпеки самому перетворитись у чудовисько [6, с. 203].

Зі свого боку, В. Катасонов і В. Ільїн розкрили, як конструюється механізм узалежнення одних людей від інших за допомогою таких знаків, як гроші. Перефразований вислів Ф. Клінгера дає змогу сформулювати загальне розуміння того, як він вибудовується: «Хто любить золото (гроші, посади чи інші знаки) заради золота (грошей, посад та ін.) – той раб; хто ж використовує його (їх) для досягнення своєї мети – той робить своїми рабами інших» [4, с. 74].

Імовірно, під впливом усвідомлення існування подібних проблем на певному етапі сформовано, за термінологією Ю. Лотмана, асимантично-асинтактичний тип культури, у якому протиставляється реальне (матеріальні об'єкти, справи, люди) і надумане (слова, репутація, соціальний статус та все, що має знакову природу). У цьому типі культури відбувається боротьба за звільнення від влади слів (знаків), умовностей, соціуму над людиною. Знаки й символи тут трактуються як уособлення брехні [7, с. 410–415].

Перегукується з подібним підходом критика екзистенціалізмом негативних сторін впливу суспільства на окрему людину. У цьому вченні можна виявити також судження С. К'єркегора про неправдиву більшість і правду, що завжди в меншості, і аргументи А. Камю про панування абсурду в житті людей, і доводи М. Хайдегера, що справжній сенс (значення) життя можна досягнути, лише опинившись на межі життя й смерті.

Мислитель В. Розанов обґрунтовував, що життя людини може бути або несвідоме або ж свідоме. Несвідоме визначається причинами, у той час як свідоме – метою, яка надає певного сенсу існуванню особи. При несвідомому підході до життя людина керується, з одного боку, внутрішніми імпульсами, які породжують бажання й прагнення все нових задоволень і марнославства, а з іншого – зовнішніми соціальними вимогами та спокусами. С. Маді цей тип людей характеризує як конформістів із нерозвинutoю свідомістю, котрі відчувають себе носіями біологічних потреб і соціальних ролей (несвідомого й знакової системи суспільства) без власної індивідуальності. На думку Е. Франкла, такі люди пасивні, байдужі, апатичні, схильні до розбещеності та насильства і є зручним об'єктом для маніпуляцій.

Люди, які керуються усвідомленими цілями, значно менше піддаються тиску зовнішніх обставин і далеко не у всьому – зрілого та відповідального соціального середовища, а у випадку глибоких переконань і значимості своїх ідеалів – узагалі їм не піддаються. Наявність сенсу в житті людини – обов'язкова умова успішності життя, соціальної зреалізованості, досягнення щастя навіть за умов, здавалося, непереможних проблем, труднощів чи навіть утрат, які успішно долаються лише тими, хто не втрачає віру в доцільність свого існування за найнесприятливіших обставин.

Водночас не будь-який сенс забезпечує добрий життєвий результат. Якщо людина живе заради соціальних успіхів (кількісного накопичення соціально значимих знаків), то будь-яка невдача легко може деморалізувати людину; якщо лише задля конкретних особистих досягнень – то при їх реалізації в подальшому житті втрачає перспективу; якщо обмежується потребою в емоційних переживаннях – то можна легко потрапити в залежність від них, і т. ін. Як стверджується в Еклезіасті, зовнішнє життя позбавлене сенсу, оскільки завжди завершується смертю, ударяючи всі зусилля. Тому лише те, що переростає вузькі рамки життя однієї людини, спроможне надати стабільної поступальності в процесі реалізації її життєвого шляху й становлення її як особистості. Сенс має бути наповнений образами ідеального, породжувати глибокі емоційні переживання, викликати відчуття можливості в той чи інший спосіб його досягнути, резонувати зі способом і спрямованістю життя людини.

Найбільш успішними інститутами з чітко сформованими образами ідеального на сьогодні є релігії аврамічного походження, серед яких особливе місце займає християнство. В останньому, на відміну від язичництва, де панувало переконання єдності знаків і того, що (кого) вони позначали, тут знак і позначуваний об'єкт (суб'єкт) уже не отожднюються, хоч і визнається існування енергетичного зв'язку між ними [1, с. 74–81]. Це означало десакралізацію знаків, які таким чином утрачали «суб'єктність» через усвідомлення людьми того, що не посади, гроші чи знання самі по собі щось творять, а вони лише

інструменти, які можна замінювати. Знаки, таким чином, переставали сприйматися як самодостатні точки опори для людей, що позбавляло три головні стовпи існуючої стратифікації всеохопності, підривало можливості за їх допомогою творити тоталітарні форми організації життя.

Як для переміщення у звичайному фізичному просторі необхідна опора на щось (або ж притягання до чогось), так і в такій реальності, як соціум, люди проявляють свою активність, лише опираючись чи орієнтуючись на щось (інстинкти або знаки). Утрата віри в надійність знаків як точок опори автоматично піднімає питання, як і в якому напрямі людям проявляти свою активність та що може стати більш надійною опорою чи орієнтиром у житті індивіда. По-своєму на це питання дають відповіді різні релігії, проте, незважаючи на відмінності, усі вони мають і спільне: опора на віру в певний, часто не від світу цього, але все ж таки по-своєму осяжний ідеал. Залежно від релігії людям пропонують орієнтуватися на подолання сансари, досягнення нірвани, утвердження Царства месії, виборення всесвітнього Халіфату, осягнення Царства Небесного та ін., що дасть змогу покінчити зі стражданнями й досягнути всеосяжного щастя та блаженства. Релігійна віра великих груп людей формує соціетальний простір, об'єднаний спільним омріяним ідеалом, який переважно називають терміном «цивілізація», котрий на сьогодні часто наповнюють новим змістом, виділяючи в якості провідного, системоформувального фактора орієнтацію великих груп людей на певний ідеал, із яким пов'язана відповідна уявна перспектива майбутнього. Боротьба цивілізацій як соціетальних утворень зі своїм світорозумінням, про яку писав С. Хантінгтон, під цим кутом зору постає як боротьба за різні сценарії майбутнього. Якщо для обмеженого кола віруючих омріяний ідеал постає як щось більш-менш конкретне, то для абсолютної більшості людей він виступає абстракцією, що не має прямого зв'язку з їхнім життєвим досвідом, що акумульований у пануючій культурі. При такому підході не минуле (причина) визначає тенденції сьогодення, а уявне майбутнє. У цьому випадку не буття визначає свідомість, а навпаки.

Виходячи з цього, сучасні соціетальні утворення різних релігій (те, що М. Данилевський та О. Шпенглер називали «культурно-історичними типами», а А. Дж. Тойнбі й С. Хантінгтон – «цивілізаціями»), об'єднані прагненням людей спільного ідеалу, слід розглядати, передусім, із точки зору духовних прагнень, а дослідження їхнього минулого та сучасного можуть лише допомогти зорієнтуватися, наскільки ці спільноти успішно просуваються до своєї мети.

Пануючі цивілізації як організовані системи співжиття великої кількості людей прагнуть до впорядкування життєдіяльності суспільного організму, уводячи єдиний порядок для всіх, забезпечують функціонування соціуму й зорієнтовують діяльність індивідів на досягнення кількісних параметрів свого росту (де домінує «влада» – прирощення новими територіями та новими підданими; де «гроші» – багатство, власність; де «знання» – нові контрольовані сфери, або ж глибина контролю). Ідеали ж, зі свого боку, зорієнтовують на якісні перетворення, час від часу припіднімаючи планку пріоритетів на вищій рівень суспільних прагнень і цілей. Ідеали в стосунках із цивілізацією як певною системою організації суспільства діють, як суб'єкт до об'єкта. Коли суб'єкта (ідеала) перестає влаштувати засіб досягнення його мети, приходять час змін або ж у формі еволюційних перетворень, або ж революційних змін переходу до нових систем організації життя. Невдачі при конфліктах з іншими аналогічними утвореннями часто стають каталізаторами таких перетворень.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи, можна виявити такий порядок якісних перетворень: культура вносить осмисленість у повсякденні дії окремих індивідів, паралельно унормовуючи їх; цивілізація – злагодженість колективних дій соціуму, орієнтуючи його на досягнення кількісних параметрів росту; ідеали виступають інструментами якісних змін у житті людей і суспільства в цілому, наповнюючи його вищими сенсами. При цьому періодичне вмирання цивілізацій, очевидно, є закономірним процесом, що дає можливість розчищати простір для якісного переформатування соціальної системи.

Звідси випливає, що найважливіші процеси в суспільстві відбуваються не на рівні політики, економіки чи науково-технічного розвитку, а на рівні боротьби різних концепцій ідеального, де полем битви виступають уми й душі людей. Очевидно, це та сфера (рівень), за котру, згідно з Платоном, відповідає, виділена ним концептуальна влада. О. Шопенгауер ідентифікував цю владу з духовним прошарком суспільства, який умер для земної дійсності, а живе для вічності, якої єдиний, згідно з аргументами вченого, не існує, а живе притомно, котрий образом морального ідеалу повсякчас розхитує панівні норми реальності [10, с. 424–447]. Усі ж інші сфери активності людей, по суті, виступають лише інструментами досягнення омріяних ідеалів.

Джерела та література

- ✓ 1. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови : лінгвофілософські нариси / Ф. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 192 с.
2. Білоусько О. А. Україна давня: євразійський цивілізаційний контекст / О. Білоусько. – К. : Генеза, 2002. – 272 с.
- ✓ 3. Возняк Т. Феномен міста / Т. Возняк // Незалежний культурологічний журн. «І». – Львів, 2009. – 333 с.
4. Ільїн В. В. Фінансова цивілізація / В. В. Ільїн. – К. : Книга, 2007. – 528 с.
- ✓ 5. Каммінгс С. Реконструкція стратегії / С. Каммінгс. – Х. : Изд-во Гуманитарний центр, 2010. – 560 с.
6. Кримський С. Під сигнатурою Софії / С. Кримський. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 367 с.
- ✓ 7. Лотман Ю. М. Семиосфера / Ю. М. Лотман. – СПб. : «Искусство-СПб», 2004. – 704 с.
8. Торчинов Е. А. Пути философии Востока и Запада: познание запредельного / Е. Торчинов. – СПб. : «Азбука-классика», «Петербургское востоковедение», 2005. – 480 с.
9. Торчинов Е. А. Религии мира: опыт запредельного / Е. Торчинов. – СПб. : «Азбука-классика», «Петербургское востоковедение», 2005. – 544 с.
10. Шпенглер О. Закат Европы : очерки морфологии мировой истории. – Т. 2 : Всемирно-исторические перспективы / О. Шпенглер. – Мн. : ООО «Попурри», 1999. – 720 с.
11. Юнг К. Г. Архетипы і колективне несвідоме / К. Г. Юнг. – Львів : «Астролябія», 2013. – 588 с.

References

- ① 1. Batevych, F. (2009), "Spiritual synergy of native language: linguophilosophical essays", Kyiv : Publ. «Akademia», 192 p.
- ② 2. Bilousko, O. A. (2002), "Ukraine an old time: Eurasian civilizational context", Kyiv : Geneza, 272 p.
3. Voznyak, T. (2009), "The phenomenon of city", Lviv : Independent cultural journal «I», 333 p.
4. Ilyin, V. V. (2007), "Financial civilization", Kyiv : Book, 528 p.
- ⑤ 5. Kammings, S. (2010), "The reconstruction of strategy", Kharkov : Publ. Humanitarian Center, 560 p.
6. Krymskyi, S. B. (2008), "Under the signature of Sofia", Kyiv : Publ. House «Kyiv-Mohyla Academy», 367 p.
- ⑧ 7. Lotman, Yu. M. (2004), "The semiosphere", St. Petersburg : «Art-Petersburg», 704 p.
8. Torchynov, Ye. A. (2005), "Ways of East and West Philosophy: the cognition of transcendental", St. Petersburg : «The ABC-classics», « Petersburg Oriental», 480 p.
9. Torchynov, Ye. A. (2005), "Religions of the World: the experience of transcendental", St. Petersburg : «The ABC-classics», « Petersburg Oriental», 544 p.
10. Shpengler, O. (1999), "The Decline of Europe: Essays on the morphology of world history", Vol. 2, "World-historical perspective", Minsk : «Potpourri», 720 p.
11. Yung, K. G. (2013), "The archetypes and the collective unconscious", Lviv : «Astrolabe», 588 p.

Грушко Виктор. Иерархичность социальных процессов и асимметрия взаимодействия между ними. В статье выявлена и проанализирована иерархичность общественных процессов, вычленены главные динамические уровни, выяснены особенности каждого из них и охарактеризована специфика взаимодействия между разноповерхностной динамикой, выявлены факторы, которые наиболее в одностороннем порядке влияют на изменение окружающего социального пространства (или ослабляют действие других сил в нем) и при этом минимально притерпевают от обратного влияния (или вообще не поддаются ему). Обращается внимание на важнейшие роли таких социально значимых уровней, как несознательное, культура, цивилизация, воображаемое идеальное, и обосновывается доминирование последнего.

Ключевые слова: несознательное, культура, цивилизация, социальные образования, идеалы, смыслы жизни.

Grushko Viktor. Hierarchical Social Processes and Asymmetry of the Interaction between Them. Research is devoted to the analysis of the hierarchy of processes that unfold in society, singling out in it the main dynamic levels, identifying the characteristics of each of them and the specific interactions between diverse dynamics, identify the factors that are most able to unilaterally change the surrounding social space (or weaken the effects of other forces in it) and thus at least suffer losses reverse influence (or to be not subjected it). Attention is paid to such important levels, as the unconscious, culture, civilization, imaginary perfect and proved the key role of the latter.

An important place in the article is given the role of the characters in the allocation of human society and the natural environment in the organization of complex social systems. The relationship of a sign with information, draws attention to its decisive role in the formation of the human mind, in the development of culture in the development of civilization in the construction of the stratification of the hierarchical structure of society. Reveals the mechanisms of constructing complex societies with different sign systems and the peculiarities of their functioning. Attention is drawn to the work on the conflict generated by the diversity of different planes and proved the key role of the latter.

Key words: unconscious, culture, civilization, societal movements, ideals, sense of life.

Статтю отримано 24.10.2015 р.